

Ключевые слова: особое производство, заявитель, заинтересованные лица, заявление, факты, имеющие юридическое значение, проживание одной семьей.

Summary

Vasylyna N., Krukoves V. Legal status of applicants and interested parties in cases of establishing the fact of residence of one family of a man and a woman without marriage.

The paper is devoted to the peculiarities the participation of the applicants and interested parties in cases of establishing the fact of living together men and women without marriage. The authors analyze the practical problems of applying the establishment of this fact by relatives and the procedural peculiarities of participation of agency and expediency notary involvement in this category. The paper analyzes the national judicial practices to identify gaps in the determination of the applicants and interested parties in such cases and the correct conclusions. The authors offer their own solutions to problems related to the involvement of notaries as interested parties. The authors offered their own proposals for appropriate amendments to national procedural law. In conclusion, the authors give their own definition of the applicants and interested parties for this category.

Key words: special proceeding, applicant, interested people, statement, the facts having legal value, living together as one family.

УДК 347.2:001.8

М. М. ВЕЛИКАНОВА

Марина Миколаївна Великанова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету культури і мистецтв

МЕТОДИЧНА СКЛАДОВА ПІЗНАННЯ ЮРИДИЧНОГО РИЗИКУ

Сучасні методологічні дослідження характеризуються різноманітністю підходів до розуміння сутності методології та визначення самого терміна «методологія науки». У всіх галузях науки на сьогодні спостерігається переосмислення підходів до пізнання об'єктивної дійсності та здійснення теоретико-пізнавальної діяльності з метою набуття й обґрунтування нових знань. Своєю чергою принципи, прийоми, засоби, способи дослідницької діяльності зумовлюються сутністю явищ і процесів, що вивчаються. Не є винятком і юридична наука.

Проблеми поняття та змісту методології становили предмет наукового інтересу вчених різних галузей науки – починаючи із філософії і закінчуючи окремими галузями наукових знань, зокрема, С. Д. Гусарева та О. Д. Тихомирова, О. С. Кравець, Д. А. Керімова, С. С. Розової, М. І. Козюбри, С. В. Вишневецької, М. С. Кельмана, М. В. Костицького, В. П. Казимирчука, І. Д. Андрєєва, Г. І. Рузавіна та інших науковців.

Метою цієї публікації є обґрунтування способів організації пізнавального процесу дослідження юридичних ризиків у цивільних правовідносинах.

Методичний компонент пізнання юридичних ризиків становить система методів наукового дослідження: їх зміст, структура, умови і межі застосування, а також взаємодія різних методів. При цьому у науці наголошується на необхідності розмежування методів науки і методів дослідження.

С. В. Вишневецька зазначає, що у найбільш абстрактному значенні про метод можна говорити двояко: як про сукупність способів дій щодо досягнення поставленої мети, так і про сукупність інструментів дослідження. На її думку, метод є сукупністю правил, прийомів, способів і засобів, які застосовуються в певній послідовності для пізнання предмета дослідження і спрямовані на розв'язання конкретного пізнавального завдання¹.

Залишаючи поза межами цієї статті дискусію про поділ методів наукового пізнання, вкажемо на загальноновизнані класифікації.

За ступенем спільності і сферою дії методи поділяються на²:

1) філософські – характеризуються універсальністю, задаючи найбільш загальні регулятиви дослідження (діалектичний, метафізичний, формально-логічний методи);

2) загальнонаукові – методи наукового пізнання, структури, параметрів, феноменів та інших характеристик об'єктів, притаманні усім галузям науки (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія тощо);

3) приватно-наукові методи – застосовуються у тій чи іншій галузі науки;

4) дисциплінарні – методи, що застосовуються у тій чи іншій дисципліні;

5) міждисциплінарні методи – синтетичні, інтегративні методи, які використовуються на стику наукових дисциплін.

В. М. Сирих поділяє методи пізнання права на такі види:

1) метод матеріалістичної діалектики;

2) загальні прийоми (аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, порівняння тощо);

3) спеціальні методи (статистичний, математичний, кібернетичний тощо);

4) часткові правові методи (формально-логічний метод тлумачення права, порівняльно-правовий метод)³.

Сприймаючи зазначені вище класифікації, у контексті нашого дослідження зупинимося на тих методах, що дають змогу максимально ефективно охарактеризувати юридичні ризики в цивільних правовідносинах. І розпочнемо з філософських методів.

У науці немає так званих «чистих методів». Набір і поєднання методів юридичного пізнання залежить від соціальних, гносеологічних передумов (рівень розвитку науки, культури), предмета пізнання – його змісту, сутності, діапазону методів, засобів їх здійснення, суб'єкта пізнання, його професійної зрілості, наукової кваліфікації⁴. Як зазначає Р. Б. Шишка, у науці приватного права встановилася багаторівнева концепція методології, що охоплює діалектику – вчення про загальні закони розвитку природи, суспільства і пізнання, та метафізику, яка, на відміну від старої метафізики, визнає загальний зв'язок явищ і займається пошуками оптимальних засобів тлумачення розвитку⁵.

Діалектичний метод, ключовими поняттями якого є розвиток і взаємозв'язок, дає можливість здійснювати аналіз різноманітних суспільних феноменів у їх розвитку. За допомогою цього методу стає можливим не тільки критичний аналіз суперечностей державно-правових підходів, а й встановлення здатності суспільних теорій до вдосконалення і збагачення. Для цього юридичними науками використовуються закони діалектики: єдності і боротьби протилежностей, категорії якого (суперечності, єдності, протилежності) відображають джерело розвитку; взаємного переходу кількісних і якісних змін (через категорії кількості, якості, міри, стрибка, механізму розвитку); заперечення, що відображає спрямованість, наступність і форму розвитку за допомогою категорій заперечення, самозаперечення, «зняття»⁶.

Застосування категорій, законів та принципів діалектики є неминучим при дослідженні юридичних ризиків. Адже, наприклад, такі категорії, як: кількість (вираження явищ у величинах і цифрах), міра (такий інтервал кількісних змін, у межах якого зберігається якісна визначеність предмета), причина (явище, що викликає собою інше явище), наслідок (явище, що викликане іншим явищем), необхідність (однозначно обумовлений зв'язок явищ), випадковість (такий зв'язок явищ, реалізація якого можлива як один із альтернативних варіантів), можливість (передумова виникнення того чи іншого явища, процесу, його потенційне існування) тощо є передумовою та результатом створення теоретичного вчення про ризики.

Такі закони діалектики, як закон єдності і боротьби протилежностей, який відображає не тільки зміну темпорально-просторових координат, а й будь-яку зміну, допомагає виявити джерело виникнення і розвитку юридичних ризиків. Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, що виражає механізм будь-якого руху як саморуху і будь-якого розвитку як саморозвитку, створює можливість дослідити накопичення юридичних ризиків та їх трансформацію. Закон заперечення вказує на траєкторію руху юридичних ризиків (у своєму розвитку) по спіралі, забезпечуючи спадкоємність певних процесів і явищ, але вже на іншому, вищому рівні. Як слушно зазначає С. В. Вишневецька, цей закон допомагає зрозуміти численні «стрибки» юридичних норм та їх об'єднань зі сфери позитивного приватного права у сферу права публічного та навпаки, внаслідок чого має місце поступовий розвиток позитивного права в цілому⁷.

Діалектичний принцип сходження від абстрактного до конкретного закладає основи розуміння спільності більшості ознак усіх видів ризику. Виходячи із принципу збігу логічного та історичного, визначається природа юридичного ризику. Принцип єдності світу дає змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки між юридичними ризиками і шкодою тощо.

Метафізика, як філософський метод, також використовується при дослідженні юридичних ризиків. У досить спрощеному значенні метафізика є абстрактним способом мислення. Таке абстрагування відбувається на двох рівнях: по-перше, абстрагування здійснюється від умов існування явищ (а тому не враховується взаємозв'язок досліджуваного явища з іншими); по-друге, абстрагуються також і від зміни та розвитку явища (явище досліджується ніби в «замороженому» стані). Метафізичний метод виходить із кількісного розуміння розвитку і заперечує саморозвиток.

Тривалий час до метафізики ставилися достатньо упереджено. Як зазначає Д. Сепетий, протиставлення діалектика-метафізика належить до тієї частини філософської спадщини, отриманої нами від радянських часів, цінність якої є, щонайменше, сумнівною і потребує критичної оцінки⁸. Метафізика в традиційному смислі є вченням про буття. Переживаючи своє буття, людина осмислює певні аспекти досвіду, шукаючи найзагальнішу відповідь на питання про світобудову. У цьому контексті метафізика як метод наукового пізнання дає змогу побудувати основоположні мисленні конструкції, на яких базуються усі наукові теорії. Нова метафізика зосереджує свої зусилля на пошуках різних варіантів тлумачення, інтерпретації явищ. На відміну від діалектики, завданням якої є показати взаємозалежність, взаємоперехід, рух понять, метафізика має метою формування первісного змісту понять.

За допомогою метафізики можна провести класифікацію ризиків за дихотомним підходом, оскільки розглядаючи явища в межах абсолютних протилежностей, метафізика вважає: якщо конкретне явище належить до певного роду, то до іншого роду воно входить не може, адже до цього роду входять інші явища, які мають іншу сукупність ознак. Одне виключає інше. Аналітичні прийоми допомагають виокремити юридичний ризик серед інших ризиків та дослідити його сутність (внутрішню, глибоко приховану, відносно сталу сторону того чи іншого предмета, явища, процесу, що визначається через сукупність найважливіших його рис і характеристик). Також метафізичні засоби сприятимуть встановленню місця ризику серед таких категорій, як юридичні факти, суб'єктивне право, правовідношення, акти правореалізації.

Формально-логічний метод – такий спосіб міркування, який передбачає можливість з істинних думок-посилань отримати істинні думки-висновки. Цей спосіб мислення має відповідати вимогам несуперечності, однозначності, визначеності, обґрунтованості, які, у свою чергу, досягаються за допомогою законів формальної логіки. До останніх відносять: 1) закон тотожності (будь-яке судження про предмет у процесі даного міркування тотожне саме собі, скільки б разів воно не повторювалось, і недопустимою є підміна понять); 2) закон несуперечності (два протилежні судження не можуть бути одночасно істинними, або окреме висловлювання не може бути одночасно істинним і помилковим); 3) закон виключеного третього (два судження, одне з яких є запереченням іншого, не можуть бути одночасно хибними, іншими словами, якщо судження є або істинним, або хибним, то третє судження виключається); 4) закон достатньої підстави (будь-яке судження, перш ніж бути прийнятим за істину, має бути обґрунтоване будь-яким іншим, вже перевіреним і обґрунтованим судженням).

Цінність такого методу дослідження полягає в зосередженні уваги на логічній обробці правових даних. Завдяки логічним операціям окремі правові положення мають можливість трансформуватись у загальні поняття, з яких виводяться юридичні висновки⁹. Формально-логічний метод допомагає сформулювати поняття юридичного ризику та описати його ознаки, здійснити типологізацію ризиків тощо.

Ще одним сучасним методом є *синергетика*, базовими поняттями якої є системність, цілісність світу і наукового знання про світ, спільність закономірностей розвитку матеріальної і духовної організації, не лінійність (багатоваріантність і необоротність), глибинні взаємозв'язки хаосу і порядку тощо¹⁰. Синергетичний підхід дає змогу дослідити самоорганізаційні процеси у різноманітних системах, у тому числі й правових, у результаті яких з'являються такі властивості, якими не володіла жодна із їх частин. Синергетика, на відміну від діалектики, пояснює розвиток дещо під іншим кутом. По-перше, розглядаючи розвиток як саморозвиток складноорганізованих систем, доводить, що кожна така система має не одиничний напрям розвитку, а безліч таких напрямків. По-друге, треба не нав'язувати шлях розвитку, а стимулювати притаманні системі тенденції до розвитку, оскільки жоден зовнішній вплив не здатен нав'язати системі бажаний варіант поведінки. Можна лише вибрати найоптимальніший шлях розвитку із потенційно закладених. По-третє, у хаосі можна віднайти порядок. Тобто хаос, позбавляючи надлишкового, може виступати механізмом самоорганізації і самопобудови структур. У спеціальній літературі навіть висловлювалась думка, що синергетика приходить на зміну діалектиці, відіграючи на сучасному етапі еволюції науки системоутворюючу роль головної основи нової концепції пізнання¹¹.

Привабливість синергетики, як сучасного методу наукового пізнання, полягає в тому, що за її допомоги системи абсолютно різної природи можуть бути зведені до однієї моделі, і всі результати, що є надбанням однієї з наук, можуть бути перенесені в іншу науку з відомою часткою обережності¹². Особливо важливим є застосування таких підходів до дослідження юридичного ризику, оскільки складність цієї категорії вимагає абстрагування від його початкової природи, зведення ризику до певної моделі і подальше її вивчення. Це допоможе пізнати сутність ризику у сукупності його ознак, умов тощо і встановити зв'язки між елементами його структури.

Із загальнонаукових методів пізнання у цьому дослідженні використовуються аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, порівняння.

Аналіз і синтез, які застосовуються і на емпіричному, і на теоретичному рівнях пізнання, дають змогу досягнути об'єкт не тільки як єдине ціле у сукупності його складових частин, а й розкрити об'єктивно існуючі зв'язки між ними, розглядати їх у системі, у єдності. Аналіз, який є розкладанням цілого складного явища на його складові, більш прості елементарні частини і виділення окремих сторін, властивостей, зв'язків, допомагає виявити сутність явищ і формулювати поняття. Аналітичний метод, як інструмент дослідження особливостей і специфіки внутрішньосистемної взаємодії, містить у собі результати абстрагування, спрощення, формалізації. Логічні методи аналізу дають змогу встановити, чим є в тій чи іншій системі знань дане твердження (вихідним принципом, гіпотезою тощо)¹³. За допомогою синтезу, навпаки, з'єднуються компоненти складного явища, і в такій єдності всіх елементів з'ясується сутність цього явища. Методи аналізу і синтезу є взаємодоповнюючими. Якщо аналіз є розчленуванням явищ з метою їх глибокого вивчення, то подальший синтез відновлює цілісність об'єкта, при цьому після його аналітичного дослідження відбувається більш глибоке усвідомлення структури цієї цілісності. Таким чином, співвідношення аналізу і синтезу являє собою певний процес, в основі якого лежить зв'язок абстракцій, у яких відбувається мислення.

Аналіз та синтез здійснюється у таких аспектах: структурному, функціональному, інформаційному, параметричному. Структурний аналіз виявляє різні можливі варіанти структури явища, а структурний синтез має на меті створення, реорганізацію, оптимізацію певної системи. У цьому контексті за допомогою структурного аспекту можна дослідити систему ризиків та здійснити їх класифікацію. Функціональний аналіз дає змогу вивчити динамічні характеристики явища та методи управління ним. Завданням функціонального синтезу є обґрунтування оптимальних характеристик процесів функціонування. Це дає можливість вивчити та обґрунтувати етапи управління юридичними ризиками та їх ефективність. Інформаційний аналіз передбачає дослідження якісних та кількісних характеристик інформаційних процесів у системі, а синтез спрямований на обґрунтування обсягу, методів та форм подання інформації, її оброблення, зберігання, передавання. Цей аспект аналітично-синтетичного мислення допомагає охарактеризувати такі етапи управління юридичними ризиками, як виявлення (ідентифікація) та аналіз ризиків. І, нарешті, параметричний аналіз спрямований на встановлення такої сукупності узагальнених та часткових показників, що дає змогу утворити ієрархічну структуру, засновану

на необхідності та достатності її елементів, що характеризують найсуттєвіші властивості явища. Параметричний синтез обґрунтовує необхідність і достатність сукупності показників для оцінювання властивостей явища та його загальної ефективності. За їх допомогою визначаються підходи до оцінки юридичних ризиків.

Індуктивні та дедуктивні методи наукового пізнання є логічними умовиводами. Досить часто ці методи протиставлялися один одному й розглядалися у відриві один від одного та від інших засобів пізнання. На сьогодні відходять від такого розуміння взаємодії методів індукції й дедукції, констатуючи черговість їх використання у сучасних наукових дослідженнях.

У широкому розумінні індукція являє собою таку форму мислення, за допомогою якої виробляються загальні судження про одиничні об'єкти. Індукція спрямовує рух думки від окремого до загального, від знання менш універсального до знання більш універсального, тобто «знизу вгору». В основі цього процесу лежить повторюваність ознак у ряду предметів певного класу. Висновок про загальні властивості всіх явищ у межах певного класу робиться на підставі спостереження за досить широким колом одиничних явищ. За допомогою індукції видається можливим встановлення причинно-наслідкових зв'язків. У межах дослідження юридичних ризиків використанню підлягає неповна індукція, яка передбачає побудову загального висновку на підставі спостереження обмеженої кількості фактів. Природно, що здобута в цьому випадку істина є неповною й отримується лише ймовірнісне знання. Проте застосування такого методу допомагає встановити підстави розподілу наслідків юридичного ризику, його співвідношення з юридичними фактами, суб'єктивним правом, правовідношенням, актами правореалізації.

Дедукція, як метод, що виходить із вже пізнаних законів і принципів, за великим рахунком, не передбачає отримання змістовно нового знання. Перехід від частини до цілого є способом логічного розгортання системи положень на базі вихідного знання. За допомогою дедуктивного методу отримання нового знання про явище чи групу однорідних явищ здійснюється шляхом знаходження найближчого роду, до якого входять ці явища, і застосування до них відповідного закону, притаманного всьому цьому роду явищ. Ефективним цей метод є при встановленні ознак юридичних ризиків, прогнозуванні юридичних ризиків.

Цікавим методом пізнання, у контексті цього дослідження, є *аналогія* – умовивід, в якому від схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про можливу схожість цих предметів за іншими. Рух думки при аналогії відбувається від окремого до окремого, від часткового до часткового. На роль цього методу в правовій доктрині, правотворчій та правозастосовній практиці вказував П. О. Недбайло, зазначаючи, що уподібнення одного явища іншому за подібними, аналогічними ознаками або, інакше, логічне перенесення певної ознаки з одного предмета на інший на основі подібності між ними за рядом інших ознак має важливе значення як у правотворчості, так і в застосуванні права, а також у процесі пізнання родинних інститутів¹⁴. Прикладом застосування такого методу у правотворчій практиці є ст.ст. 8, 9 Цивільного кодексу України. Згідно з ними, якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права). Положення цього Кодексу застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства.

Аналогія, як метод наукового пізнання допомагає зробити тільки ймовірні висновки. Ступінь ймовірності висновків умовиводів за аналогією залежить від кількості предметів, що порівнюються; характеру ознак, які зіставляються, їх зв'язку. При цьому ознака, яка переноситься на інший предмет, має бути максимально однотипною з іншими ознаками, на підставі яких один предмет уподібнюється іншому. Особливо ефективна аналогія на початкових стадіях наукового пізнання для висунення певних гіпотез. При дослідженні юридичних ризиків за допомогою аналогії висувається гіпотеза про те, що управління юридичними ризиками здійснюється за тими ж етапами, що й за економічними.

Порівняльний метод спрямований на встановлення подібності й відмінності між певними явищами, загального й особливого у цих явищах. Цей метод є одним із центральних у суспільних наукових дослідженнях, оскільки ним найбільш ефективно можна замінити експериментальні дослідження, які не завжди можуть бути проведені у суспільних науках, у тому числі й правознавстві. І хоча порівняння не можна отожднювати з експериментом, все ж логіка їх проведення збігається. Порівняння зводиться до наступного: 1) обираються ті умови явища, у яких взаємозв'язок, що вивчається, проявляється у найчистішому вигляді; 2) маніпуляція умовами здійснюється лише з метою різнобічної перевірки зв'язку, що досліджується; 3) дослідник може контролювати умови, які включені в процес дослідження; 4) умови можуть вводитися штучно з метою встановлення причинно-наслідкових зв'язків між умовами та результатами; 5) проводиться кількісний вимір якостей досліджуваних явищ. Призначення порівняльного методу полягає у виділенні явищ, які мають подібні ознаки, і зв'язування загального, що повторилося у цих явищах з метою виявлення закономірностей подій, що досліджуються.

Застосування цього методу у правознавчих дослідженнях має свою специфіку: наукове пізнання не може обмежуватися порівнянням однотипних правових систем і порівнювати можна тільки такі правові системи, що знаходяться на одному рівні суспільного розвитку. Використання порівняльного методу здійснюється на двох рівнях: історичному та логічному¹⁵. Цей метод наукового пізнання використовувався при дослідженні загальнотеоретичних підходів до розуміння поняття ризику, теорій ризику.

Завдяки *історичному методу* будь-які явища можуть пізнаватися в їх становленні, розвитку, органічно-му зв'язку з умовами, що їх породжують. Для цього методу характерний розгляд всіх явищ і подій в їх генетичному зв'язку¹⁶. Явища та події відслідковуються у хронологічній послідовності, що дає змогу розкрити їх внутрішні зв'язки та закономірності розвитку. Доповненням історичного є *логічний метод* дослідження, який полягає у відображенні історичного процесу в абстрактній і теоретичній послідовній формі. За допомогою історичного та логічного методів вивчається один і той же об'єкт. Просто за допомогою логічного методу такий об'єкт пізнається звільненим від випадковостей, деталей тощо. Історичний і логічний методи використовуються при дослідженні генезису приватноправового регулювання відносин з ризиком, еволюції уявлень про ризик.

Таким чином, при науковому пізнанні юридичних ризиків не останню роль відіграють також і загальнонаукові методи. Відрізняються вони від загальнофілософських тим, що застосовуються не на усіх етапах пізнавального процесу, а тільки на конкретно визначених для розкриття певних особливостей чи властивостей юридичних ризиків, характеристики їх сутності.

Часткові методи наукового пізнання застосовуються, як правило, у межах однієї науки і спрямовані на дослідження конкретних явищ дійсності. Такими методами для правничої науки є: логічно-догматичний метод тлумачення права, методи правового моделювання, використання судової або арбітражно-судової практики тощо.

Логічно-догматичний метод (або, як ще його називають, формально-догматичний, юридико-технічний) тлумачення права використовується для дослідження явищ правового характеру. При цьому таке дослідження здійснюється ізольовано, поза зв'язком з іншими соціальними явищами – політикою, економікою, мораллю тощо. Тобто, право досліджується у «чистому вигляді». І хоча на сьогодні використання цього методу у правових дослідженнях не потрібно зловживати, все ж і нехтувати ним не доцільно. Використання догматичного методу дає змогу виявити очевидні ознаки (аспекти, характеристики) правових явищ без занурення у внутрішні сутнісні зв'язки. За його допомогою досягається внутрішня узгодженість текстів нормативних актів і, як наслідок, сприйняття юридичної мови. Він допомагає вивчити типові (родові) риси норм та форму правової норми. Цей метод дає можливість лаконічно формулювати дефініції без зайвого опису деталей того чи іншого явища. Він спрямований на пізнання догми права, завдяки чому вирішуються проблеми систематизації, тлумачення і застосування права, формування права. Результатом застосування формально-догматичної обробки права є формування наукових визначень, понятійного апарату, визначення вектору юридичної діяльності тощо. Використання логічно-догматичного методу при дослідженні юридичних ризиків дає змогу сформулювати поняття юридичного ризику, виділити напрями діяльності із мінімізації таких ризиків або розподілу їх наслідків.

Разом із тим реалії сучасного життя: зміна світогляду, праворозуміння, і, як наслідок, методологічних підходів до вивчення правових явищ, посилення плінності догми права, вимагають доповнення догматичного методу *методом герменевтики*. Адже, як правильно зазначав ще у 1964 р. П. О. Недбайло, юридичну науку не можна обмежувати догматичним коментуванням законів та інших форм, які містять правові норми. Проблемою, на його думку, є те, що обмежуючись догматичним аналізом понять, поверховим коментуванням, дослідники залишають поза увагою суспільні процеси, які викликають необхідність правового регулювання, практичні результати законодавства¹⁷. І хоча вчений і не говорив про методи герменевтики і синергетики, зрозуміло, що саме ці прийоми, разом із догматичним, здатні забезпечити комплексність дослідження правових явищ загалом і юридичних ризиків зокрема.

Так, метод герменевтики передбачає поширення на предмет пізнання інтелекту, почуттів, інтуїції дослідника. Герменевтика є цінним джерелом сучасної методології, яке ґрунтується на розумінні особливої ролі мови у процесі інтерпретації правових явищ¹⁸. П. М. Рабінович підкреслював, що у правовій герменевтиці вироблені такі поняття, положення, методики, процедури, використання яких дає змогу вивести науково-прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень¹⁹. За допомогою герменевтики стає можливим розуміння і тлумачення правових явищ не тільки у їх зовнішньому вираженні, а й з урахуванням позицій та індивідуальних особливостей мови автора. Тобто, як слушно зазначає А. С. Головін, інтерпретації підлягає не лише текст, а і його автор, і конкретна історична ситуація²⁰. Цінність такого методу полягає в тому, що за його допомогою до системи юридичної методології включаються методи історико-правового та порівняльно-історичного аналізу, що допомагає підтвердити основну ідею герменевтики – сутність будь-якого соціально-правового феномена може бути зрозумілою лише в контексті історичності його існування. Тобто, розуміння має місце тоді, коли ми усвідомлюємо всю картину в цілому.

І хоча герменевтика є загальнофілософським методом, її поєднання із спеціальноправовими як частковими методами наукового пізнання, зокрема логічно-догматичним, дає змогу найбільш комплексно дослідити правові явища, у тому числі і юридичні ризики.

Метод правового моделювання має на меті відтворення структури «внутрішнього механізму», функціональної дії правової системи, її частини або окремого процесу, спрямоване на реалізацію цілей правового регулювання²¹. Під моделюванням розуміють дослідження об'єктів пізнання не безпосередньо, а непрямо шляхом, вивченням деяких інших допоміжних об'єктів. Модель виступає одночасно і засобом, і об'єктом дослідження, який замінює оригінал²². Процес моделювання проходить такі етапи: 1) постановка завдання і вибір моделі; 2) проведення певних операцій з моделлю та формулювання висновків; 3) інтерпретація результатів дослідження та оцінка адекватності моделі. За допомогою моделювання в праві відображаються

і відтворюються в більш простому вигляді властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами механізму правового регулювання, правопорядку й правової системи загалом. Метод правового моделювання доцільно використовувати для прогнозування юридичних ризиків. Проблемність у застосуванні цього методу полягає в тому, що правові процеси, які відбуваються у суспільстві, є надто складними і зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, а тому важко піддаються моделюванню і прогнозуванню.

Використання судової або арбітражно-судової практики як метод наукового дослідження є одним із найефективніших способів правового дослідження, оскільки дає змогу оцінити ефективність застосування окремих норм, міру їх сприйняття на практиці. Суди змушені трактувати абстрактні законодавчі норми залежно від реальних життєвих обставин, внаслідок чого формуються більш конкретні правила. Таким чином, судові тлумачення виробляють рекомендації, спрямовані на вдосконалення нормативних приписів, та змінює розуміння змісту норми відповідно до соціально-економічної ситуації в країні²³. Як правильно було зазначено А. В. Кобзар, роз'яснення з питань судової практики та інші інтерпретаційні акти вищих судових органів відіграють значну роль у вирішенні існуючих проблем правозастосування, як заповнюючи наявні прогалини у законодавстві загалом, так і усуваючи їх у тій чи іншій галузі права²⁴. Тому використання зазначеного методу наукового дослідження допоможе встановити розуміння сутності юридичних ризиків судовою практикою та виявити неефективність окремих правових норм, їх нездатність врегулювати відносини з юридичними ризиками.

Як уже зазначалось вище, комплексне дослідження правових явищ загалом і юридичних ризиків зокрема неможливе без використання методологічного інструментарію не правових наук. Залучення методів дослідження інших наук є необхідною умовою розвитку юриспруденції, як і будь-якої іншої науки, що пов'язано з її високою інтегрованістю, між науковою трансляцією результатів і методів дослідження, які є елементами механізму її розвитку²⁵. Для дослідження юридичних ризиків у цивільному праві доцільним є використання методів економічної науки, соціології, психології тощо.

За допомогою такого методу економічного дослідження, як *альтернативний аналіз* досліджуються альтернативні витрати, тобто втрачені можливості. Юридичні ризики пізнаються у контексті вибору найефективнішого варіанта поведінки та необхідності відмови в результаті такого вибору від певних можливостей. *Граничний аналіз*, який дає можливість дослідити крайні величини, що вказують на зміну явища чи процесу залежно від зміни певного фактору, сприяє встановленню найоптимальніших факторів мінімізації негативних наслідків юридичних ризиків. *Аналіз еластичності*, як метод виявлення ступеня зміни одного показника щодо іншого, допомагає вивченню внутрішніх і зовнішніх факторів ризику, їх взаємозалежності. Відповіді на питання коли і як необхідно діяти в умовах ризику, як прогнозувати і корегувати юридичні ризики можна отримати з використання *методу абсолютних і порівняльних переваг*.

Отже, дослідження юридичних ризиків у цивільному праві з метою встановлення їх особливостей та закономірностей трансформації для ефективного управління такими юридичними ризиками потребує комплексного використання різноманітних методів наукового пізнання у їх єдності та взаємодії. Лише такий підхід допоможе не тільки пізнати сутність юридичних ризиків, а й встановити їх місце в цивільних правовідносинах, дослідити наслідки та напрацювати підходи до прогнозування і шляхи корегування юридичних ризиків.

¹ Вишновецька С. В. Методологія науки трудового права : моногр. / С. В. Вишновецька. – К.: Ніка-Центр, 2014. – С. 61–62.

² Демидов А. Б. Философия и методология науки: Курс лекций / А. Б. Демидов. – Витебск : Изд-во УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2006. – С. 46–48.

³ Сырых В. М. Логические основания общей теории права : в 2-х т. / В. М. Сырых. – М. : Юрид. Дом «Юстицинформ», 2000. – Т. 1: Элементный состав. – С. 368.

⁴ Вишновецька С. В. Методологія науки трудового права. – С. 77.

⁵ Шишка Р. Б. Методологія досліджень за спеціальністю 12.00.03 / Р. Б. Шишка // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 4. – С. 151.

⁶ Вишновецька С. В. Вказана праця. – С. 63–64.

⁷ Там само. – С. 66.

⁸ Сепетий Д. Діалектика *versus* метафізика: переоцінка дилеми / Д. Сепетий // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С. 56.

⁹ Пленюк М. Д. Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання : моногр. / М. Д. Пленюк. – К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. – С. 88–89.

¹⁰ Шишка Р. Б. Методологія досліджень за спеціальністю 12.00.03. – С. 151.

¹¹ Вагурин В. А. Синергетика эволюции современного общества. 3-е изд., стереотипное / В. А. Вагурин. – М. : КомКнига, 2007. – 216 с. (Синергетика в гуманитарных науках); Венгерова А. Синергетика и политика / А. Венгерова // Общественные науки и современность. – 1993. – № 4. – С. 55–69.

¹² Корунчак Л. А. Проблема використання синергетичного підходу при дослідженні правових явищ / Л. А. Корунчак // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 60.

¹³ Вишновецька С. В. Вказана праця. – С. 69.

¹⁴ Методологические проблемы советской юридической науки : материалы научной конференции (г. Киев, 22 октября 1964 г.). – К. : Наукова думка, 1965. – С. 24.

¹⁵ Голяк Л. В. Порівняльне правознавство: Курс лекцій / Л. В. Голяк, А. С., Мацко А. С., Тюріна О. В. – К.: МАУП, 2004. – С. 13.

¹⁶ Вишновецька С. В. Вказана праця. – С. 73.

¹⁷ Методологические проблемы советской юридической науки : материалы научной конференции. – С. 9.

¹⁸ Карвацька С. Б. Герменевтична інтерпретація у пізнанні історико-правової дійсності / С. Б. Карвацька // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 578. Правознавство. – С. 6.

¹⁹ Рабінович П. М. Герменевтика і правове регулювання / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 86.

²⁰ Головін А. Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України / А. Головін // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 4. – С. 46.

²¹ Щербина В. І. Роль порівняльного правознавства в розвитку законодавства України про працю // Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми : тези доповідей та наукових повідомлень учасників IV Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Харків, 5–6 жовтня 2012 р.) / В. І. Щербина ; за ред. В. В. Жернакова. – Х. : Право, 2012. – С. 59.

²² Ланде Д. В. Основи інформаційного та соціально-правового моделювання : навч. посіб. / Д. В. Ланде, В. М. Фурашев, К. В. Юдкова. – К. : НТУУ «КПІ», 2014. – С. 9, 11.

²³ Вишновецька С. В. Вказана праця. – С. 77.

²⁴ Кобзар А. В. Правова природа інтерпретаційних актів вищих судових органів України та їх значення у практиці застосування корпоративного законодавства з питань реорганізації юридичних осіб / А. В. Кобзар // Наукові записки. – 2009. – Т. 90: Юридичні науки. – С. 53.

²⁵ Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении: Попытка проблемного анализа / Н. Н. Тарасов // Правоведение. – 2001. – № 1. – С. 37.

Резюме

Великанова М. М. Методична складова пізнання юридичного ризику.

Статтю присвячено дослідженню обґрунтування теоретичних основ та способів організації пізнавального процесу дослідження юридичних ризиків у цивільних правовідносинах. На підставі аналізу типів праворозуміння робиться висновок, що дослідження юридичних ризиків у цивільному праві має здійснюватися на ліберально-раціоналістичних засадах із запозиченням методологічного апарату економіки, соціології, психології тощо.

Ключові слова: ризик, юридичний ризик, цивільне право, методологія дослідження, способи пізнавального процесу.

Резюме

Великанова М. Н. Методическая составляющая познания юридического риска.

Статья посвящена обоснованию теоретических основ и способов организации познавательного процесса исследования юридических рисков в гражданских правоотношениях. На основании анализа типов правопонимания делается вывод, что исследование юридических рисков в гражданском праве следует осуществлять на либерально-рационалистических началах с заимствованием методологического аппарата экономики, социологии, психологии и др.

Ключевые слова: риск, юридический риск, гражданское право, методология исследования, способы познавательного процесса.

Summary

Velykanova M. Methodical component of cognition of legal risk.

This article is devoted to the study of the theoretical foundations and methods of the cognitive process research legal risks in civil legal relations. The conclusion is made on the basis of analysis types of comprehension of the law in the research that the study of legal risks in civil law should be carried out on the liberal-rationalist basis with the borrowing of the methodological apparatus of Economics, sociology, psychology etc.

Key words: risk, legal risk, civil law, research methodology, methods of the cognitive process.

УДК 347.764

Н. С. ГОРБАНЬ

Наталія Сергіївна Горбань, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ

У сучасних умовах стрімко змінюється суспільство, що не залишає без змін систему соціальних цінностей. Стаття 3 Конституції України містить положення, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це положення прийнято тлумачити так: «саме життя і здоров'я людини є тією основоположною складовою, яка стоїть на вершині усіх суспільних пріоритетів. І саме ця складова має займати визначальне місце серед інших соціальних цінностей. Адже за відсутності життя людини всі інші блага та відповідні права, що виникають стосовно них, втрачають свій сенс»¹.

© Н. С. Горбань, 2017